

UOT – 338.1

Mehparə Hidayətova
Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ BÜDCƏ XƏRCLƏRİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Məqalədə büdcə xərclərinin effektivliyi məsələləri nəzərdən keçirilir. Büdcə xərclərinin effektivliyini müəyyən edən meyarlar, Azərbaycan Respublikasında cari dövlət büdcəsi xərclərinin təhlili aparılır. Büdcə xərclərinin effektivliyinin yüksəldilməsi üçün tövsiyələr və təkliflər irəli sürülür. Bildirilir ki, büdcə xərclərinin səmərəliliyinin artırılması əksər ölkələrin və eləcə də yerli özünüidarəetmə orqanlarının qarşısında duran ən vacib məsələlərdən biridir. Bununla bağlı istər beynəlxalq, istərsə də yerli mütəxəssislərin fikirlərinə nəzər salsaq görərik ki, büdcə xərclərinin səmərəliliyi ilə bağlı yanaşmalar kifayət qədər ümumiləşmiş xarakter daşıyır. Məqalədə büdcə xərclərinin səmərəliliyi ilə bağlı yanaşmaların üç qrupa bölünməsi ətrafında da təhlillər aparılır.

Məlum olduğu kimi, dövlətlə müxtəlif təşkilatlar, müəssisələr, idarələr və əhali arasında müxtəlif formada maliyyə münasibətləri yaranır ki, bu münasibətlər də büdcə münasibətləri adlanır. Maliyyə münasibətlərinin tərkib hissəsi kimi bu münasibətlərin spesifik xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, onlar bölgü prosesində meydana gəlir və ümumdövlət tələbatının ödənilməsi üçün müəyyən edilmiş mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondunun formalaşması və istifadəsi ilə əlaqədardır.

Dövlət büdcəsi dövlətin gəlir və xərclərinin başlıca maliyyə kateqoriyası kimi çıxış etdiyindən istər gəlir hissəsi, istərsə də xərc hissəsinin səmərəliliyi olduqca aktual məsələdir. Son illərin statistik məlumatları göstərir ki, ölkəmizdə dövlət büdcəsi vasitəsilə ÜDM-ün 30%-ə qədəri yenidən bölüşdürülür ki, bu da məhsuldar qüvvələrin daha səmərəli yerləşdirilməsini, Azərbaycan Respublikasının ərazisində iqtisadiyyatın yüksəldilməsi tələbləri nəzərə alınmaqla maliyyə resurslarının sahələrarası və ərazi üzrə yenidən bölgüsünün həyata keçirilməsini təmin edir.

Müasir dövrdə büdcə xərclərinin səmərəliliyinin artırılması əksər ölkələrin və eləcə də yerli özünüidarəetmə orqanlarının qarşısında duran ən vacib məsələlərdən biridir. Bununla bağlı istər beynəlxalq, istərsə də yerli mütəxəssislərin fikirlərinə nəzər salsaq görərik ki, büdcə xərclərinin səmərəliliyi ilə bağlı yanaşmalar kifayət qədər ümumiləşmiş xarakter daşıyır. Büdcə xərclərinin səmərəliliyi ilə bağlı yanaşmaları 3 qrupa bölmək olar:

- I qrup tədqiqatçılar hesab edirlər ki, büdcə xərclərinin səmərəliliyi əldə edilmiş nəticənin istehsal xərclərinə olan nisbətindən asılıdır. Bu cür yanaşma Q.P.Xatri və bir sıra başqa müəlliflərin də tərəfdarı olduğu ictimai sektorun iqtisadi nəzəriyyəsində və Böyük iqtisadi lüğətdə də öz əksini tapmışdır.

- II neoklassik nəzəriyyədir ki, bu nəzəriyyə büdcə xərclərinin səmərəliliyi təqdim olunan resursların (ehtiyatların) daha böyük hissəsinin istehlakçının sərəncamına verilməsini nəzərdə tutur.

- III qrup tədqiqatçılar büdcə xərclərinin effektivliyini mövcud resurslardan (ehtiyatlardan) istifadə etməklə, maksimal nəticə əldə etməkdə və ya resursların minimal istehlakı müqabilində müvafiq keyfiyyətlik və həcm təmin olunmasında görürlər [4, s.194-198].

Araşdırmalar göstərir ki, müsbət nəticəyə hədəflənmiş büdcə xərclərinin səmərəsindən maksimum yararlanmaq üçün bir sıra məqamlar nəzərə alınmalıdır: nəticəlilik - planlaşdırılan nəticənin icra səviyyəsi; effektivlik - vahid məhsula (və ya xidmətə, işə) çəkilən məsrəflərin minimuma endirilməsi [3, s.120].

Ümumiyyətlə, səmərəlilik - təkcə büdcədə deyil, bütün iqtisadiyyat üçün olduqca zəruri və əhəmiyyətli məsələlərdən biridir. Səmərəlilik məsələsinə Dünya Bankının da yanaşması maraqlı olardı. Bu baxımdan Dünya Bankının metodik göstərişlərində büdcənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi aşağıdakı amillər nəzərə alınmaqla aparılır:

- uyğunluq - proqramlarda qoyulan məqsədlərin dövlətin hədəfləri ilə uyğunlaşdırılması;
- sosial səmərə - müəyyən edilən hədəflərin əldə edilən sosial səmərəsi;
- iqtisadi səmərə - proqram çərçivəsində əldə edilmiş nəticələrin onlara çəkilən xərclərə nisbəti.

Beləliklə, büdcə xərclərinin səmərəliliyinin metodoloji əsasları ilə bağlı yanaşmalar göstərir ki, səmərəlilik meyarı dəyişən bir göstəicisi olub, istifadə olunduğu sahədən asılı olaraq müəyyənləşdirilməlidir.

Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasında vahid büdcə təsnifatı tətbiq olunur. Büdcə təsnifatı büdcə gəlirlərinin təsnifatından, büdcə xərclərinin funksional, iqtisadi, təşkilati və s. prinsiplər əsasında tərtib olunmuş təsnifatından ibarətdir ki, bu da Azərbaycan Respublikasının “Büdcə sistemi haqqında” qanununa əsasən müəyyən edilir (2 iyul 2002-ci il, № 358 IIQ).

Qeyd etdiyimiz kimi, dövlət büdcəsi - Azərbaycan Respublikasının müvafiq dövlət hakimiyyəti orqanları vasitəsilə dövlətə məxsus vəzifə və funksiyalarını yerinə yetirmək üçün lazım olan pul vəsaitinin yığılması və istifadə olunması üçün əsas maliyyə sənədidir və dövlət büdcəsinin ən ümdə məqsədi ölkənin iqtisadi, sosial və digər strateji proqramlarının və problemlərinin həlli, dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada maliyyə vəsaitinin toplanmasını və müəyyən edilmiş sahələr üzrə istifadə edilməsini təmin etməkdir. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasında büdcə vəsaitlərinin iqtisadi, sosial və dövlətin digər funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün xərclərin qiymətləndirilməsini aparmaq üçün DSK-nin son 5 il ərzində büdcə vəsaitlərinin sahələr üzrə xərclərinin statistikasına nəzər salmağı məqsədəuyğun hesab etmişik.

2009-2014-cü illər üzrə Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin xərclərinin göstəriciləri (milyon manatla)

Cədvəl 1

	2009	xüsusi çəkisi %	2010	xüsusi çəkisi %	2011	xüsusi çəkisi %	2012	xüsusi çəkisi %	2013	xüsusi çəkisi %	2014	xüsusi çəkisi %
Xərclər-cəmi	10503,9	100%	11765,9	100%	15397,5	100%	17416,5	100%	19143,5	100%	18699,3	100%
<i>o cümlədən:</i>												
İqtisadiyyata	4373,9	41,6	4889,9	41,6	6803,2	44,2	6960,7	40,0	8207,5	42,9	7596,6	40,6
sosial-mədəni tədbirlərə	2763,0	26,3	2901,4	24,7	3447,2	22,4	4072,9	23,4	4081,8	21,3	4484,4	24,0
<i>onlardan:</i>												
Təhsil	1147,9	10,9	1180,8	10,0	1268,5	8,2	1453,2	8,3	1437,7	7,5	1553,9	8,3
Səhiyyə	402,4	3,8	429,2	3,6	493,4	3,2	609,4	3,5	618,9	3,2	665,3	3,6
Sosial müdafiə və sosial təminat	1054,4	10,0	1123,0	9,5	1495,4	9,7	1769,5	10,2	1750,3	9,1	1971,2	10,5
Mədəniyyət, incə- sənət, informasi- ya, bədən tərbiyə- si və digər kateqo- riyalara aid edil- məyən sahədə fəal elmlər	158,3	1,5	168,4	1,4	189,9	1,2	240,8	1,4	274,9	1,4	294,0	1,6
	83,3	0,8	92,8	0,8	106,1	0,7	116,7	0,7	117,0	0,6	124,2	0,7
Məhkəmə haki- miyyəti, hüquq- mühafizə və pro- kurorluq	648,9	6,2	668,5	5,7	710,3	4,6	929,2	5,3	1049,3	5,5	1103,6	5,9
qanunvericilik və icra hakimiyyəti, yerli özünüidarəetmə or- qanlarının sax- lanması	289,7	2,8	303,0	2,6	281,9	1,8	342,3	2,0	349,3	1,8	449,7	2,4
Sair xərclər	2345,1	22,3	2910,3	24,7	4048,8	100,0	4994,7	28,7	5338,6	27,9	4940,8	26,4

Cədvəl DSK-nin məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

Dövlət büdcəsinin xərclərinin təhlili istiqamətində aparılan araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycan Respublikasında 2009-2014-cü illərdə dövlət büdcəsindən iqtisadiyyata ayrılan xərclərin həcmi 40-42% həcmində dəyişmişdir ki, bu da müəyyən mənada xərclərdən səmərəli istifadə olunduğunu göstərir.

Digər mühüm göstərici kimi isə sosial-müdafiə xərcləridir ki, bu da dövlət büdcəsinin xərclərinin təqribən 10-12% həcmindədir.

Beləliklə, aparılan tədqiqatlar göstərir ki, dövlət ölkənin müdafiəsini təşkil etmək üçün ordu saxlanması, ordunun maddi-texniki təminatının təşkilinə, əhaliyə dövlət hesabına səhiyyə və təhsil xidməti, sosial müdafiəyə ehtiyacı olan əhali qruplarına (qocalara, əlillərə, kimsəsiz uşaqlara, tələbələrə) yardımlar göstərilməsinə, mədəniyyət və idmanın inkişafına daim xüsusi diqqət göstərir və eyni zamanda da tənظیمləyir.

Fikrimizcə, Azərbaycanda dövlət büdcəsinin xərcləri əsasında aparılan təhlillər nəticəsində belə qənaətə gəlmək olar ki, ölkəmizdə büdcə xərclərinin səmərəlilik meyarlarına riayət olunur. Bunun üçün hətta Azərbaycan reallığında dövlət xərclərinə nəzarət və bu xərclərin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün ilk növbədə norma və normativlərə də müraciət olunur. Bu isə onunla izah olunur ki, dövlət büdcəsindən müxtəlif istiqamətlər üzrə maliyyə vəsaitlərinin bölgüsü təyin olunmuş norma və normativlər əsasında aparılır. Bu normativlərin tətbiqi dövlət büdcəsindən həmin sahələr üzrə ayrılan vəsaitlərin həcmi müəyyənləşdirməyə və büdcənin icrası mərhələsinə nəzarət etmək imkanı verir.

Hazırda Azərbaycan Respublikasının büdcə sisteminin bütün səviyyəli büdcələrinin tərtib edilməsində və icrasında, onun göstəriciləri müqayisə edilməklə tərtib olunur. Burada əsas meyar kimi qruplaşdırılan büdcə xərclərinin şəffallığı və dəqiqliyi ön planda durur. Bununla belə, Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcəsinin xərclərinin səmərəliliyinin artırılması üçün fikrimizcə, aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi daha məqsədmüvafiq olardı:

- büdcə xərclərinin ilkin qiymətləndirməsi;
- büdcə xərcləri üzrə mütəmadi monitorinqin təmin olunması;
- büdcə xərcləri hesabına həyata keçirilən bütün layihələrin sonda yenidən qiymətləndirilməsi.

Fikrimizcə, irəli sürülən təklif və tövsiyələr büdcə xərclərinin səmərəliliyinin artırılması istiqamətində müsbət nəticə verəcəkdir.

Açar sözlər: maliyyə, büdcə xərcləri, səmərəlilik, büdcə təsnifatı, sosial səmərə, iqtisadi səmərə, müəssisə.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının “Büdcə sistemi haqqında” Qanunu. Bakı şəhəri, 2 iyul 2002-ci il, № 358-IIQ
2. www.stat.gov.az
3. Бушмин Е.Б. Бюджет: процедуры и эффективность. М.: Альтернатива, 2003, 371 с.
4. Тишутина О.И., Михайлов А.В. Бюджетные расходы: вопросы эффективности, результативности и разработка системы показателей оценки // Проблемы современной экономики – 2012 - № 4 (44)

Мехпара Гидаятова

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ БЮДЖЕТНЫХ РАСХОДОВ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Резюме

В статье рассматриваются вопросы эффективности бюджетных расходов, критерии определяющие эффективность бюджетных расходов, анализ текущих расходов государственного бюджета в Азербайджанской Республике, даются рекомендации, направленные на повышение эффективности бюджетных расходов.

Ключевые слова: финансы, бюджетные расходы, эффективность, бюджетная классификация, социальный эффект, экономический эффект, предприятие

Mehpara Hidayetova

EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF BUDGET EXPENSES

Summary

The issues of the effectiveness of budget expenses, the criterias determining the effectiveness of budget expenses and the analyses of current expenses of state budget in the Azerbaijan Republic are noted in the article. The recommendations for improving the effectiveness of budget expenses are given in the article too.

Keywords: finance, budget expenses, efficiency, budget classification, social effects, economic effects, company